

РОЛЯТА НА МИТРОПОЛИТ КИПРИАН В РУСКИЯ КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИ ПРОЦЕС

Лиля МОНЧЕВА (Шумен)

Мястото и значението на митрополит Киприан е отдавна определено от руски и наши изследователи-църковни историци, историци на гражданската история, литературни историци, културолози. Изследвани са различни страни на неговата дейност: духовна, обществена, книжовна, литературична. Отчитайки приноса на всеки един от изследователите на Киприановото дело, бих искала все пак да отбележа монографията на Невяна Дончева-Панайотова не само като най-съвременно, пълно и обобщаващо проучване, но преди всичко като труд, отчитащ генетичната връзка на Киприан с Търновската книжовна школа¹.

Името на Киприан, всеруския митрополит се свързва обикновено с въвеждането на стила „плетение словес“ в руската литература, с реформите около оправката на църковните книги и въвеждането на новия църковен Устав — явления, отнасящи се към края на XIV-началото на XV век. В тази връзка се отбелязват и неговите заслуги за културно-историческия живот на Русия през този период. За да се оцени истински делото на Киприан то трябва да бъде интерпретирано не само в синхронен, но и в диахронен аспект, в историческите му проекции върху духовния и културен живот на Русия. В една моя статия от 1982 година аз се опитах да представя делото на Киприан като порождение на старобългарската традиция в нейния Търновски вариант, но едновременно с това и като част от едно цялостно културно-историческо движение на източното православие през XIV век, в основата на което лежи идеята за християнския интегритет при укрепването на народностното самосъзнание². Базирайки се на тази теза, в това мое изложение ще се опитам да очертая най-същественния принос на Киприан за развитието на руската култура в онези тенденции, които той залага като основна стратегия на културното развитие след 1380 година година, бележеща победата на русите над хан Мамай и началото на нов етап в историческото развитие на Русия.

Киприан идва в Русия, назначен за митрополит от цариградския патриарх Филотей Кокин и натоварен с определена задача, произтичаща от

идеята на патриарха да укрепва духовното единение на православните пред експанзията на исляма, идваща с политическата експанзия на степните племена. Една обединена и мощна Русия би противостояла на тази експанзия, преграждайки пътя ѝ към Европа. Киприан заварва в страната една ситуация, която не само че благоприятства неговата мисия, но му дава възможност да се прояви като личност, която благодарение на подготовката си, усвоените традиции и историческата си прозорливост определя за продължителен период от време основните неща в културната история на Русия.

Киприан заема митрополитската катедра, когато след победата в Куликовската битка започва обединителния процес на разпокъсаните руски земи около Москва. Този процес продължава повече от век и завършва при Иван Василиевич IV — Грозни. Така Киприан по силата на историческата необходимост става не само духовен, но и обществено-политически деец, последиците от чиято дейност имат генерално значение за руската и общославянската култура. Този момент е отбелязан още от И. Н. Жданов, който проследявайки идеята за силна царска власт в Русия и стремежа ѝ генетично да се обоснове върху приемствената връзка с Рим и Византия, казва: „Митрополит Киприан был не литературным только, но и государственным деятелем. Ему приходилось считаться с задачами и стремлениями московского правительства, с вопросами, выдвигавшимися движением русской государственной жизни. Ответы, которые мог давать на эти вопросы сложились под влиянием истории балканских государств“³.

И така, цялата интелектуална и обществена енергия на митрополит Киприан е била насочена изключително върху утвърждаването на могъща църква, обвързана с могъща държава, а това означава само едно — централизация на властта чрез нейните атрибути: идеология, религия, култура. Съвсем правомерно Татищев, Пипин и Жданов свързват появата на „Сказание о князех Владимирских“, съчинението, издигащо ролята на московския княз и обосноваващо идеята за единна царска власт, с името на митрополит Киприан.

„Сказанието“ по същество съдържа идеите на други два паметника от XV век: „Сказание о Вавилонском царстве“ и „Послание о Мономаховом венце“, които представят великокняжеската московска династия като издънка на римския император и правоприменица на династическите права, дадени на Владимир Мономах от византийския двор заедно с царствените регалии. Оттук до изграждането на официалната идеология на царската власт в теорията „Москва — трети Рим“ на стареца Филотей пътят е съвсем кратък. Но кое дава основание на руските историци да сочат митрополит Киприан като възможен ръководител на книжовно-теоретичната работа по изграждането на официалната идеология на новата обединена Русия? Те вземат за мотив историческия опит, с който разпо-

лага Киприан и най-вече този, свързан със съдбата на българската държава. А. Н. Пипин напомня, че и Асеневци при изграждането на Втората българска държава се утвърждавали като владетели, извеждайки родословието си от знатен римски род. „Оставалось идти по этим следам, и брат Августа Прус оказался родоначальником русских князей“⁴.

Редакции и варианти на „Сказанието“ присъствуват в „Степенная книга царского родословия“, в руския „Хронограф“, както и в по-късните летописни сводове и сборници. В по-голямата част от тази книжовна продукция исторически е засвидетелствувана ролята на митрополит Киприан като идеен вдъхновител.

Внушението на идеята за силна и независима духовна и политическа власт, опираща се на принципа на единоначалието, митрополит Киприан осъществява и в литургичната практика. Той пръв се осмелява да замести името на константинополския император с това на руския княз в църковната служба. Преди него в практиката на българската църква това вече е сторено. Този акт, предизвикал гнева на Константинопол, доказва само едно, — че Киприан води умело и последователно Русия и нейното обществено и културно самосъзнание към държавна автономност при запазване на духовната интеграция в рамките на православната ойкумена. Отстоявайки независимостта на институциите, митрополит Киприан реформира и осъвременява литургичната практика на руската църква, сближавайки я с тази на гръцката и най-вече с практиката на българската църква от времето на Патриарх Евтимий. В тази нелека задача той отново се опира на опита на южнославянските държави, но преди всичко на старобългарската традиция. И. Н. Жданов обяснява това така: „Киприан мог объяснить москвичам как возникли и пали юго-славянские державы. Он мог рассказать о той долгой и упорной борьбе с Византией, которая проходит через историю сербов и болгар и которая воспитала в них мысль о царстве как выражении полной государственной самостоятельности, автократии, равноправности с греческим государством. О подобной же самостоятельности думал и московский князь“⁵. Работейки за бързото превръщане на Москва в център на руските и православните земи, а на руския княз в цар, митрополит Киприан убедено твърди в „Житието на митрополит Петър“: „.... град съ[й] славен будет в всех градах Русских и святители поживут в нем, и възыдут „руки на плеща враг его“, и прославиться Бог в нем“⁶. Той подготвя и обредно-ритуалното въвеждане в сан на бъдещия цар, редактирайки специална молитва „На поставление царя или князя“. Другият аспект на културно-историческата роля на митрополит Киприан е църковният. Създаването на единна, силна руска държава под общ скиптър от разпокъсаните от сепаратизма и обезличени от вековната татарска политическа доминация княжества е немислима без създаването на силна църква с централизирана духовна власт. Киприан създава такава, съсредоточавайки църковната дейност изключително около

митрополитската катедра, унифицирайки практиката на църквата с тази на Византия и южнославянските църкви, а това означава: нов Типик, оправка на църковните книги, съгласно Етимиевата книжовна реформа, строго спазване на чистотата на вярата, събиране и редактиране на съществуващата канонична литература. Резултатите на неговата дейност са известни: въвеждането на Ерусалимския устав, въвеждането на Служебника на Евтимий, създаването на нов Псалтир, силно наподобяващ Псалтира на Иван-Александър, според Й. Иванов. В синаксарната част на Киприановия „Псалтирь с последованием“ са подредени похвалите на всички светци на българската и южнославянската църква. Митрополит Киприан създава и молитви, превежда и тези на Филотей Кокин. Съставя нов „Индекс на забранените книги“, подтикнат вероятно от разрастващата се Новгородска „стриголническа“ ерес и попълва този индекс с нови заглавия на „езически“ и „бесовски“ книги.

Онова обаче, което има най-трайни последици за руската духовна култура, това е работата на митрополит Киприан за приобщаването на руското християнство към православното християнство на славянския Юг. Това става чрез утвърждаването на общ култов пантеон на славянски светци, в който голямо място се отделя на все повече разширяващия се собствено руски пантеон. От средата на XV век редица местнопочитаеми светци като Леонтий, Исая, Игнатий, Авраамий Ростовски, Антоний Печерски, Дмитрий Прилуцки, Никита Переяславски, княз Михаил Черниговски, слугата му Фьодор и др. стават общоруски светци. Отначало това става по силата на присъединяването на отделните княжества към Москва. През следващия век обаче три последователни църковни събора — от 1547, 1549 и 1551 година канонизират общо 60 светци. Интерес предствавляват указанията на събора от 1547 година, които отговарят на искането на Иван Грозни да се събират сведения за нови чудотворци⁷. Съборът от 1551 година, известен още като „Стоглав“, канонизира не само маса нови светци, но бележи и триумф на руската църква, на нейното управление и духовна мощ. В края на XVI век идеята на митрополит Киприан за силна и независима руска църква е осъществена. Русия се сдобива със свой патриарх, който при създаването се исторически условия на Балканите поема върховенството на православната църква, ставайки най-авторитетният носител на нейната власт.

Пак през тази епоха се появяват и големите книжовни сводове — импозантният труд на преосвещенни Макарий, сборникът с правилата на събора от 1551 г. „Стоглав“, „Степенная книга царьского родословия“, „Домострой“, руският „Хронограф“. На всичко това като явление в руската култура Д. С. Лихачов дава определението „втори монументализъм“ имайки предвид монументализма на културата от ранния Киевски период. Трудно обаче бихме си представили „втория монументализъм“ без оня модел на културно развитие, който митрополитът залага в руското

летописание. Става дума за неговото участие в събирането, редактирането и съставянето на първата летопис с общоруско значение, т. н. „Троицка летопис“, известна още като Киприановия летописен свод. Това е оня книжовен паметник, който заличава местнообластническите различия на литературното творчество и дава на летописната традиция общоруско значение. След това всички летописи следват линията на Киприановия свод и нещо повече — моделът на централизация и национална диференциация започва да доминира официалните форми на руската култура, засилвайки нейните възможности да се съизмерва с културните явления на православното и римо-католическото християнство. Еволюцията на този модел съвсем естествено довежда до монументалните форми на XVI век, до изграждането на нов тип култура през XVII век. Без тази централизация би била невъзможна смяната на посоката на културното развитие при Петър I.

Би било пресилено да се твърди, че всичко в руската литература от края на XIV век започва от митрополит Киприан, но би било и несправедливо да се отрече фактът, че тази богата в духовно и интелектуално отношение личност, закърмена в духа на византийско-българската образованост, обогатена с опита на Евтимиевата школа, се оказва най-подходящата за културно-историческото развитие на Русия, най-адекватно реагираща на историческата необходимост да се моделира една нова държавност, църква и култура. Това Киприан осъществява, опирайки се преди всичко на старобългарския държавен опит и Търновската културна традиция.

БЕЛЕЖКИ

¹ Доичева-Папайотова, Н. Киприан. Старобългарски и староруски книжовник. София, 1981.

² Мончева, Л. Към въпроса за литературната дейност на Киприан в светлината на общославянското културно-историческо движение през XIV век. — „Литературна история, кн. 9, 1981, с. 21—30.

³ Жданов, И. Н. Повести о Вавилоне и сказание о князех Владимирских. — В: Русский былевой эпос. Спб., 1895.

⁴ Пыпин, А. Н. История русской литературы, т. II, Спб., 1907, с. 35.

⁵ Жданов, И. Н. Цит. съч.

⁶ Киприан, митрополит. Житие митрополита Петра. Изд. В: Г. М. Прохоров. Повесть о Митяе. Л., 1978, с. 211—212.

⁷ Голубински, Е. История канонизации русских святых в русской церкви. Сергиев посад, 1894, с. 62—63.